

УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ КРАЄЗНАВСТВА НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ (1925-1929 РР. ХХ СТ.)

Досліджується становлення краєзнавчих структур, їх вплив на розгортання історико-краєзнавчого руху, ставлення державних органів до цієї справи.

Ключові слова: Краєзнавча конференція, Комітет краєзнавства, державні структури, громадська ініціатива, динаміка, типовий статут.

У статті показано організаторську працю створеного в травні 1925 року Українського комітету краєзнавства і її вплив на розвиток краєзнавчого руху в Україні в другій половині 20-х років ХХ ст.

У травні 2005-го минає 80 років з часу утворення на Першій всеукраїнській краєзнавчій конференції в Харкові всеукраїнського координаційного краєзнавчого центру під назвою Український комітет краєзнавства. Проіснував він до 1934 року, пройшов стадії становлення (1925-1926), бурхливої діяльності (1927-1929), занепаду (1929-1934) і залишив слід в історії краєзнавства. Однак і сьогодні дослідники по-різному оцінюють його роль і місце в українському науково-краєзнавчому процесі другої половини 20-х – початку 30-х років минулого століття. Одні нерідко грішать декларативністю, поверховістю, інші – перебільшенням або цілковитим запереченням вкладу УКК у координацію діяльності краєзнавчих структур. Допускаються помилки з приводу датування I Всеукраїнської краєзнавчої конференції, меж діяльності УКК.

Найповніше дане питання розкрито в працях голови правління Всеукраїнської спілки краєзнавців академіка НАН України П.Т. Тронька,¹ відомих науковців Ю.З. Данилюка,² В.О. Савчука.³ Різні аспекти даної теми порушили Л.Л. Бабенко, О.М. Костюкова, В.В. Бездрабко, А.Ю. Теодорович,⁴ автор статті.⁵

Мета цієї статті – усунути невідповідність між фактичним вкладом УКК в українське краєзнавство і ступенем його наукового дослідження на основі віднайдених нами архівних та інших матеріалів. Враховуючи обсяг статті та багатоаспектність діяльності УКК, зупинимось тільки на його організаторській праці.

Протягом 28-31 травня 1925 року заслухавши й обговоривши 9 доповідей, I Всеукраїнська краєзнавча конференція прийняла ряд резолюцій і ухвал, сформувала Комітет з представників зацікавлених організацій, президію з трьох осіб – Яворського М.І., голови, Криворотченка М.Г., заступника, Лазариса О.А., відповідального секретаря, наладштувала делегатів на організаційне оформлення на місцях розрізаних сил, активізацію краєзнавчого руху.⁶

З поверненням делегатів активізувалася робота в округах. Бюро Кам'янець-Подільської секції наукових робітників 9 червня 1925 року склика-

ло загальні збори СНР для заслуховування доповідей делегатів Всеукраїнської краєзнавчої конференції.⁷ Аналогічні збори в Білій залі Робітосу 16 червня провело вінницьке бюро СНР. Учасникам зібрання були запропоновані доповіді О.О. Севаст'янова та В.Д. Отамановського „Методологія краєзнавства” та „Краєзнавство й школа”.⁸

Головні зусилля президії і, особливо, Михайла Григоровича Криворотченка, який по-суті очолював всю організаторську й методичну роботу новоствореного координаційного центру, на перших порах були спрямовані на організаційне становлення самого УКК – формування апарату, фінансування невідкладних потреб, конституювання нового органу. У перших числах червня 1925 року було завершено підготовку проекту Положення про Комітет, і 10 червня він був переданий до Укрнауки на затвердження.⁹ 13 вересня 1926 року президія Укрнауки НК У країни розглянула питання „Про штати Комітету краєзнавства” і на пропозицію Яворського М.І. затвердила заступником голови УКК Криворотченка М.Г., відповідальним секретарем Лазариса О.А., інструктором Анохіна І.К., діловодом-друкаркою Горбань Л.В.¹⁰

З фінансуванням апарату виявилось складніше. Воно розпочалося аж 31 січня 1926 року. Спочатку деякі суми виділяла Укрнаука з власного бюджету. Перший внесок склав 85 крб. УКК, 50 крб. Кам'янець-Подільському краєзнавчому товариству на друк збірника „Поділля” та 50 крб. Новомосковському товариству.¹¹ Сума була явно недостатньою навіть для утримання малочисельного апарату. Тому 10 квітня 1926 року, вперше звітуючи перед президією Укрнауки, М.Г. Криворотченко поставив питання про фінансування друкованого органу, формування бібліотеки, фінансову підтримку краєзнавчих програм, окремих акцій, активних краєзнавчих центрів в округах. Президія доручила Баданіну „подбати про те, щоб у бюджетні плани ввійшли витрати по лінії краєзнавства як центру, так і на місцях”.¹² Згодом було сформовано бюджет УКК. Але 1926 року на наукові витрати виділено лише 1450 крб., 1927 року – 1500 крб. Тому й довелося скоротити платну посаду заступника голови.¹³ За рахунок економії виявилось можливим видати перший вже підготовлений номер журналу.

Комітет діяв активно, спочатку збирався на свої засідання один-два рази на тиждень у складі

п'яти, а інколи й трьох членів з п'ятнадцяти. Тому гостро постало питання про створення дїездатного органу. Криворотченко М.Г. запропонував Укрнауці кооптувати до УКК нових членів. 18 жовтня 1926 року президія Укрнауки затвердила головою комітету Буценка О.І., заступником – Криворотченка М.Г., відповідальним секретарем – Д.В. Зайцева, членами – Волобуєва, Дубняка, Ковалевського, Лазариса, Левицького, Немоловського, Янату, всього – десять осіб.¹⁴ Ускладнювала роботу фактична відсутність голови Комітету, бо затверджений на цій посаді О.І. Буценко, секретар ВУЦВК, участі в роботі не брав. 6 вересня 1927 року УКК обговорив питання про голову і постановив просити Укрнауку вирішити дану проблему.¹⁵

Комітет краєзнавства працював під безпосереднім керівництвом Укрнауки НКО. Президія Укрнаук розглядала і затверджувала плани Комітету, штати, бюджет, заслуховувала доповіді, звіти. Перший звіт про роботу Комітету за період від 1 червня 1925 р. по 1 квітня 1926 року, за 10 місяців праці, зробив Михайло Григорович Криворотченко на засіданні президії Укрнауки 10 квітня 1926 року. Чітко й аргументовано розкрив суть організаційної та методичної роботи невеликого колективу безоплатно працюючих подвижників. Бо тільки в березні 1926 року було відкрито доволі мізерні кредити: на видавничу справу – жодного карбованця, на наукову – по 66 крб. щомісяця, на пошту й телеграф – 3 крб. на місяць, на командировки – нічого.¹⁶

А на цей час вже було підготовлено до друку перше число „Вістей Українського комітету краєзнавства” зі стенограмою травневої 1925 року конференції, готувався й щомісячний журнал „Краєзнавство”.¹⁷ По обговоренню звіту Укрнаука прийняла рішення про підтримку роботи УКК й направлення в Москву на всесоюзний з'їзд краєзнавства його представника.¹⁸ А 12 грудня 1925 року затвердила „Положення про Український комітет краєзнавства” і цим юридично закріпила основні рішення першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції, визначивши мету, основні завдання, структуру, статус УКК.¹⁹

Справу гальмувала неувага з боку НКО, а отже – держави, до проблем УКК, малочисельність штату (1927 року в апараті УКК залишалося тільки три оплачуваних працівники) та низька оплата праці. М.Г. Криворотченко пропонував Укрнауці звернути увагу на організацію керівництва краєзнавчою працею в Україні, віділити на видання журналу 5000 крб., місцеві організації асигнувати через Комітет, що посилює не тільки зв'язок з периферією, а й авторитет УКК, і вимагав поставити Комітет у становище, гідне центрального органу.²⁰

Укрнаука вжила деяких заходів для поліпшення становища УКК. Був переглянутий його склад, виведені ті, хто усунувся від роботи, кооптовані активні учасники краєзнавчого процесу. На 1 січня 1929 року Комітет налічував 12 осіб: заступник голови – Левицький М.Г., відпо-

відальний секретар – Криворотченко М.Г., члени – Бухін, Волобуєв, Гериневич, Дубняк, Зайцев, Ковалевський, Рудницький, Соловей, Ялі, Яната. Президію склали Левицький, Криворотченко, Ялі.²¹

Робота Комітету велася планово й цілеспрямовано. Регулярно відбувалися засідання. 1927 року, приміром, відбулося 18 засідань, одне-два на місяць, розглянуто 99 питань. 30 квітня 1927 року на перше місце було поставлено питання „Про складання п'ятирічного плану дослідних робіт”, яке ініціював Держплан, доручено президії підготувати проект.²² 14 травня М.Г. Криворотченко запропонував учасникам чергового засідання схему плану. Після обговорення було ухвалено „роздати план для ознайомлення і затвердити на наступному засіданні”.²³ Планувалася робота не тільки на перспективу. Розглядалися поточні плани, плани окремих заходів.

Найважливішим для згуртування краєзнавчих сил Комітет вважав виявлення та облік регіональних дослідницьких осередків. „Комітет дивиться на облік краєзнавчих сил не як на формальний обов'язок, - зазначав М.Г. Криворотченко в передовій статті першого номера журналу „Краєзнавство”, - цей облік є завданням великого громадського значення.”²⁴ Ясної картини про кількість краєзнавчих організацій Укрнаука НКО не мала. Не зміг зробити належного обліку оргкомітет по скликанню конференції за кілька місяців свого існування. Ці проблеми залишилися в спадок УКК. На той час усі послуговувалися офіційними даними про кількість краєзнавчих осередків, зафіксованими в довіднику ЦВК: 1925 року в Україні діяло 5 товариств, 11 гуртків у п'яти округах.²⁵ Ці цифри й сьогодні безапеляційно тиражуються навіть досить поважними виданнями як такі, що не викликають жодного сумніву. Хоча вже 1926 року, звертаючись до УКК по сприяння в підготовці наступного довідника, ЦВК РСФРР визначив, що „дані, наведені в попередньому довіднику, застаріли для наших днів, всуціль є неповними і навіть невірними”.²⁶ Вони насправді далеко не відповідали дійсному стану речей. За нашими підрахунками 1925 року в Україні науково-краєзнавчим дослідництвом займалося 104 музеї, 42 наукових товариства, 85 науково-дослідних кафедр. На цей час тільки в Києві діяло 16 студентських краєзнавчих гуртків, які об'єднували 800 пошуковців. Чернігівський інститут краєзнавства скеровував краєзнавчою працею семи організацій і товариств. На Кам'янецьчині, в одному з округів України, функціонувало 5 товариств, 10 гуртків, 267 дослідників. За даними Укрнауки в Україні працювало 3583 науковці, які в різній мірі теж займалися вивченням регіонів. Подекуди центрами краєзнавства ставали бібліотеки (а їх налічувалося 5154, у т.ч. – 4 наукових – Всенародна бібліотека ВУАН, її філія у Вінниці, Харківська та Одеська центральні наукові бібліотеки), вузи та педтехнікуми. Ще 1923 року розіславши близько 130 анкет, Комісія краєзнавства при ВУАН отримала зворотню

інформацію від 87 краєзнавчих осередків.²⁷ Отже, на час скликання першої Всеукраїнської конференції в Україні діяло більше 350 осередків, які гуртували науково-краєзнавчий актив навколо дослідження та популяризації регіональних проблем.

1925 року Комітет виготовив 3 тисячі примірників обіжника – листа-звернення „До всіх краєзнавчих організацій УСРР та АМСРР”, в яких повідомив про рішення першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції, склад Комітету, мету і завдання його діяльності і запросив найдетальніші відомості про місцеві осередки, звіти і плани роботи на 1926 рік.²⁸ До нього додав „Анкету для обліку краєзнавчих організацій” з 16 пунктів. Комітет цікавився повною назвою організації, датою заснування, фундаторами – установами чи особами, районом діяльності, складом організації, зв'язками з іншими краєзнавчими та науковими організаціями, науковими і методичними виданнями, пропагандистсько-інформаційною роботою.²⁹ У зворотній адресі – Харків, вул. Артема, 29, тел. 41-28 – підкреслювалося: „Наркомос – Український комітет краєзнавства”.

Облік наявних краєзнавчих сил був лише передумовою виконання більш відповідального завдання, яке визначила I Всеукраїнська краєзнавча конференція, систематизації й організації належної їй діяльності. Упоратись з таким завданням тільки шляхом розсилки анкет на окривконкоми було важко. Тому УКК посилив зв'язок з периферією шляхом листування як циркулярного, так і поточного – персонально задресованого.

До 1 січня 1929 року Комітет направив на місця 5 обіжних листів.³⁰ Особливо великі сподівання покладав на першого обіжника – звернення „До всіх краєзнавчих організацій УСРР і АМСРР”, виготовленого трьохтисячним тиражем. Його супроводжувала записка: „До уповноваженого УКК м. Глухів. Окріно, округметодкому т. Устіменко. Український комітет краєзнавства при цьому надсилає резолюції Всеукраїнської конференції по краєзнавству, анкету, обіжник і інструктивного листа до уповноваженого УКК.

*9 лютого 1926 року № 0273/К-36
Відповідальний секретар Лазарис
секретар – Анохін”.*³¹

Дана записка засвідчує, що всі 3 тис. примірників обіжника посилались не одномоментно, а по мірі виявлення краєзнавчих осередків, створення інституту уповноважених УКК в округах, налагодження з ними контактів. 1925 року на них відповіло й таким чином конституювалося під егідою УКК 126 краєзнавчих організацій.³²

Про організаційно-методичні можливості поштового зв'язку УКК з периферійними організаціями можна судити хоча б з такого листа:

„Закінчивши операційний рік, Український комітет краєзнавства вважає за потрібне підвести підсумки роботи краєзнавчих організацій і намітити головні точки роботи наступного року.

Рік цей проходив головним чином в організаційній роботі на місцях, і на цей організаційний період в головному можна вважати закінче-

ним – 26 округ мають уже сталі краєзнавчі організації, подекуди охоплюючи цілу округу мережею гуртків і товариств (Кам'янецька округа). Разом з тим старі товариства дбали про поглиблення краєзнавчої роботи, в чому так само цей рік дав багаті наслідки (Поділля – Вінниця, Кам'янець; Волинь – Житомир, Коростень; Полтавщина – Полтава, Лубни; Луганськ та ін.).

Отже нині перед краєзнавчими організаціями стають на весь зріст основні питання краєзнавчої роботи, її змісту й способів переведення.

1. Роботу свою по змозі справляти в бік вивчення конкретних потреб місцевого життя, особливо питань, що прямо або побічно зв'язані з розвитком місцевого господарства.

Для цього краєзнавчі організації повинні увійти в якнайтісніший зв'язок з місцевими плановими й господарчими установами...

2. Посилити плановість роботи, дбаючи про те, щоб плани роботи були цілком реальні і під силу для даної організації.

Плани роботи треба якнай докладніше обговорювати на загальних зборах організації, в процесі переглядати їх і додавати відповідні зміни, а роботу розподіляти відповідно до кваліфікації, інтересів та фаху окремих членів.

3. Всю краєзнавчу роботу треба віддавати під ширший громадський контроль, а для цього:

а) систематично інформувати про її план і наслідки в місцевій пресі. Про особливо значні наслідки слід подавати відомості і до центральної преси;

б) влаштовувати прилюдні збори своєї організації; в) виступати з відповідними доповідями в клубах, сельбуддах, на нарадах спілкових, наукових, кооперативних, господарських та ін.

Така інформація служитиме найкращою пропагандою краєзнавства і даватиме роботі організації міцну громадську базу.

4. Особливе значення в краєзнавчій роботі чим далі набуває молоді, що вже з школи починає знайомитися з першими кроками краєзнавства, отже краєзнавчим організаціям слід подбати про залучення молоді до систематичної краєзнавчої роботи, привчаючи її до колективних форм дослідчої праці, шляхом втягнення молоді до своєї організації, утворення (де є потреба) окремих секцій молоді та спеціальних гуртків (юних краєзнавців).

5. Зважаючи на значне підвищення інтересу до краєзнавчої роботи серед національних меншостей, що населяють Україну, надалі потрібно в районах з мішаним населенням звернути особливу увагу на охоплення краєзнавчою роботою всіх національних груп (погоджуючи її з Бюром нацмен. окривконкомів) і втягування в цю роботу активу цих нацменшостей.

6. Про заходи, що розпочнуть краєзнавчі організації в зв'язку з цим листом, Український комітет краєзнавства прохає своєчасно інформувати його.

17.IX.1927
м. Харків

Український комітет краєзнавства”³³

Тут – інформація про динаміку краєзнавчого руху за два з половиною роки існування Комітету, і носить вона мобілізуючий характер, бо відображає помітні зрушення, організаційне становлення і зміцнення дослідницьких осередків, завдання, які УКК вважав актуальними на ближчу перспективу, поради щодо планування, популяризації краєзнавства, залучення до пошукової роботи нового поповнення з числа шкільної молоді, власне – програма дій. І в той же час – крок у бік „виробничого” краєзнавства.

Листовний зв'язок особливо посилювався з середини 1928 року, відколи Комітет здобув право безкоштовних поштових зносин як для себе, так і підпорядкованих організацій, кореспондентів.³⁴ На місця були направлені обіжники з питань організації бібліографічної, туристично-екскурсійної роботи, ініціатив вінницьких краєзнавців. Ця форма організаційно-методичного впливу забезпечувала постійну взаємодію краєзнавчого центру та низового активу.

Звичайно, зв'язок з краєзнавчими осередками був би більш ефективним, якби працівники Комітету мали фінансову можливість виїзду в первинні осередки, участі в різних організаційних та наукових заходах на місцях. Однак бюджет 1925-1927 рр. не передбачав видатків на командировки, а 1928-1929 операційного (бюджетного) року вони склали лише 65 крб.³⁵ І все ж виїзди планувалися (1928 року, наприклад, передбачався об'їзд не менше 10 організацій), і відбувалися. Михайло Григорович Криворотченко – відповідальний секретар, заступник голови УКК, редактор журналу „Краєзнавство”, фактичний керівник та організатор роботи Комітету, використовував будь-які можливості, щоб бувати в первинних осередках, брати участь у різних заходах, вивчати стан справ на місцях, давати консультації, рекомендації. У червні 1925 року побував в Одесі на губернській конференції екскурсійно-виставочно-музейних працівників як інспектор Головополітосвіти НКО, знайомився з роботою Комісії краєзнавства, музеїв, краєзнавцями, виступив на конференції, розкриваючи принципи, основні напрями і форми краєзнавчої роботи.³⁶ У лютому 1926 року зробив маршрутний об'їзд 5 округ, побував у Києві, Чернігові, Житомирі, Полтаві. Працюючи директором Соціального музею в Харкові, Михайло Григорович виїжджав у музеї, архіви, підтримував особисті контакти з краєзнавцями, і цим самим сприяв згуртуванню краєзнавчих сил.

Всі ці заходи дали можливість вже на середину 1927 року мати уповноважених Комітету в усіх округах і створити окружні комітети краєзнавства в 26 округах із 41.³⁷

УКК встановив порядок реєстрації товариств і взаємодії з ними. 6 вересня 1927 р., розглянувши повідомлення Конопотського краєзнавчого товариства про роботу і бажання працювати в контакті з Комітетом, прийняв рішення „зарєєструвати Конопотське краєзнавче товариство і надіслати картку для обліку”. Водночас було до-

ручено президії скласти директивного листа й надіслати разом з анкетами до всіх новостворених організацій.³⁸ 17 вересня 1927 року було розглянуто протокол Білоцерківського товариства і зарєєстровано під егідою УКК.³⁹

Велику роль в організації краєзнавчих гуртків, товариств та розгортанні їх роботи відіграв інститут кореспондентів Українського комітету краєзнавства. 21 січня 1927 року Комітет розглянув і затвердив „Положення про мережу кореспондентів Українського комітету краєзнавців”. Позиція УКК суттєво відрізнялася від поглядів ЦБК РСФРР і ВСРР на роль кореспондентів. Замість почесного членства за певні заслуги, як це зробили російські та білоруські колеги, Комітет давав їм статус працюючих учасників українського краєзнавчого процесу. Тому кількість членів цього інституту завжди змінювалася. 19 лютого 1927 року УКК затвердив перших своїх кореспондентів – Зельдовича, Левандовського, Коваленка, Семенчика, Сухомлинова, Федоренка.⁴⁰ Географія цього представництва досить широка – Кам'янецький, Проскурівський та Шепетівський округи, Вінниця, Коростень, Малин, Бердичів, Суми, Харків, Запоріжжя, Ніжин, Полтава, Умань, Конотоп, Маріупольщина, Чугуїв, Сміла, Кременчук, Кривий Ріг, Черкаси. Широко представлена й сільська місцевість: Дмитрук Н.К. – з с. Ходаки, що на Коростенщині, Лутай Ф.К. – з с. Жеребець на Запоріжжі. Якщо на 22 червня 1928 року кореспондентів було 45,⁴¹ то на 1 січня 1929 року – 65.⁴² За соціальним станом переважали учителі, були й музейні працівники, агрономи, економісти, державні службовці – працівники окринецтури народівіти.

Поступово окреслювалося таке розмаїття організаційних форм краєзнавства, яке ніяк не вписувалося в передбачуваний резолюцією I Всеукраїнської конференції структурний ряд. Переважали гуртки при педтехнікумах, школах, а не в сільбудах і хатах-читальнях, наукові товариства при вузах, музеях. Працювали Київська та Одеська комісії краєзнавства. Виникли й гарно себе зарекомендували Кабінети виучування краю, особливо – у Вінниці при філії Всенародної бібліотеки ВУАН, бюро краєзнавства, краєзнавчі музеї, семінари, курси, з'явилися районні краєзнавчі товариства.⁴³

За даними УКК на 1 січня 1928 року він мав сталі зв'язки та здійснював організаційне і науково-методичне керівництво 37 товариствами і 30 гуртками в 22 округах, а на 1 січня 1929 року в 32 округах йому підпорядковувались 51 товариство, 658 гуртків, 18810 членів.⁴⁴

Подбав Український комітет краєзнавства й про юридичне оформлення діяльності краєзнавчих осередків, підготувавши типовий статут краєзнавчого товариства і затвердивши його 27 січня 1927 року в спеціальній комісії при НКВС. Слід підкреслити, що примірний Статут до певної міри обмежував діяльність товариств, зводячи її до надання „всебічної допомоги радянському будівництву шляхом виявлення та наукової обробки даних, що торкаються продукційних сил округи

(району) в широкому розумінні цього поняття, поширення відповідних відомостей про свій край, збудження інтересу до вивчення його". Але допустив до членства осіб молодших 18 років, тісно прив'язував роботу окружних, районних товариств до УКК шляхом обов'язкового щорічного подання звіту. Вимога була надто категоричною, пункт 17 статуту передбачав автоматичний розпуск товариства „в разі неподання до Наркомосвіти звіту про діяльність на протязі 3 місяців після скінчення відчитного року”.⁴⁵ Таким чином, встановлювався суворий контроль з боку УКК за основними напрямками та змістом діяльності, а з боку органів НКВС та адмінвідділів окрвиконкомів – за складом товариства і характером роботи, оскільки щорічно товариство мало передавати списки своїх членів першим, копію звіту – другим.

Надісланий в усі окрвиконкоми статут надав велику допомогу краєзнавчим товариствам в юридичному їх становленні, спрямуванні роботи. До того часу в різних регіонах кожен первинний осередок вирішував цю проблему по-своєму. 12 районних товариств Вінниччини, наприклад, користувалися статутом, підготовленим Кабінетом вивчення Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН.⁴⁶ Однак реєстрація цих статутів затягнулася майже на 2 роки, бо НКО вимагав, щоби „всі наукові товариства окружного та районного значення остаточно затверджувались по представленню уповноважених Укрнауки”. Почалася бюрократична тяганина, скарги. Місяцями, приміром, зволікалася реєстрація статуту Корсунського районного краєзнавчого товариства. УКК звернувся листом до Укрнауки, а її керівництво – за роз'ясненням до НКВС. І лише 20 квітня 1929 року, за кілька місяців до повальних арештів науковців, краєзнавців у справі СВУ, з ЦентрМікосо надійшло роз'яснення за № 340 „Про порядок реєстрації краєзнавчих товариств”, яке дозволило реєстрацію Статутів в окрвиконкомах.⁴⁷

Члени Комітету розуміли, що ні облік, ні юридичне оформлення краєзнавчих товариств не забезпечать повноцінного зв'язку та взаємодії Центру і периферії. Для цього потрібна була постійна участь Комітету в житті краєзнавчих осередків. Тільки це могло зробити зв'язок органічним і нерозривним. Оскільки через відсутність фінансування командирування членів УКК з року в рік обмежувалося, великі сподівання поклалися на друкований орган. М.Г. Криворотченко в першому числі журналу „Краєзнавство”, у статті „Чергові завдання Українського комітету краєзнавства”, зводив його завдання до „об'єднання краєзнавчої думки”, визначення актуальних проблем краєзнавчого дослідництва – „що робити і як робити”, збору інформації про всю краєзнавчу роботу в Україні, висвітлення досвіду.⁴⁸

Вже 1925 року працівники апарату УКК, головні – М.Г. Криворотченко і О.А. Лазарис, підготували до друку стенограму I Всеукраїнської краєзнавчої конференції та перший номер журналу. Але видання цих матеріалів гальмувалося через відсутність коштів. Хоч дозвіл на друк

був даний ще 6 січня 1926 року, зате кредити відкриті лише в квітні 1926 року. Грошей ледь вистачило для оренди приміщення, оплати праці, перших найелементарніших обзаведень. Тому користувалися можливостями інших засобів інформації – журналів „Знання”, „Селянський будинок”, газети „Народний учитель”, де поміщались як інформації про поточну роботу, так і досвід, методичні поради.⁴⁹

На засіданні 8 січня 1927 року УКК ухвалив по інформації Д. Зайцева „приступити до видання періодичного органу в розмірі 2 друкованих аркушів з тиражем в 2000 примірників за поданим програмом”. Було створено видавничо-редакційну комісію в складі Дубняка, Криворотченка, Левицького, Немоловського, Янати. Планувалося щомісячне видання часопису. Адресувався він у першу чергу низовим краєзнавчим товариствам, гурткам, музеям, школам, політосвітнім установам, працівникам освіти і культури села. З цією метою намічалось давати статті загального характеру, що вводять „в обсяг питань сучасного краєзнавства в зв'язку з радянським будівництвом”, матеріали по методиці краєзнавчої роботи (про форми роботи, програми, анкети, інструкції, рекомендації), хроніку краєзнавчого життя, бібліографію тощо.⁵⁰ 19 лютого 1927 року на четвертому засіданні УКК затвердив редакційну колегію в складі Дубняка, Зайцева, Криворотченка, Махова, редактором – Криворотченка М.Г.⁵¹

З квітня 1927 року Укрнаука дозволила вихід журналу з оговоркою „ніяких дотацій на видавництво не просити”. Цього ж року побачив світ перший номер. Він привернув до себе увагу науково-краєзнавчої громадськості і був схвально прийнятий. Редакційна стаття „Чергові завдання Українського комітету краєзнавства” за підписом М.Г. Криворотченка визначила коло завдань. Які мав рішати Комітет, основні напрями роботи всіх краєзнавчих організацій України. К. Дубняк статтею „Вивчення продукційних сил і краєзнавство” привертая увагу до основного на думку тогочасного керівництва УКК завдання – переведу традиційного регіонального дослідництва в русло виробничого краєзнавства. У цьому номері був поданий для використання типовий статут окружного товариства і розмаїта хроніка життя краєзнавчих організацій – вісті з Вінницької, Волинської, Коростенської, Кам'янецької, Лубенської, Ізюмської та Дніпропетровської округ.⁵²

Маючи незначні кошти на наукову роботу – 1500 крб. (на видання журналу НКО бюджетних асигнувань не заклав), УКК випустив 1927 року лише 3 номери. Для самоокупності й регулярного виходу журналу потрібно було мати не менше 1500 передплатників. Натомість 1928 року їх було лише 350.⁵³ Тому багато часу й зусиль йшло на їх залучення. УКК обмінювався об'явами з київськими виданнями, дав пропозиції „Книгоспілці” СГНКУ, Головоцвяхові, Головоцвяхові, Головоцвяхові, видрукував і поширив 2000 листівок.⁵⁴

З метою популяризації журналу серед учительства УКК на початку 1928 року звернувся

листом до окружних інспектур освіти. У ньому зазначалося: „За останні 2 роки по школах соціального досить широко розвивається краєзнавча робота. УКК при Укрнауці ухвалив розіслати безкоштовно по школах соціального комплекти журналу „Краєзнавство” за перший рік видання. Зважаючи на обмежену кількість комплектів, Комітет просить дати адреси тих шкіл вашого округу, що в найактивніше провадиться краєзнавча робота, або вже добре організовані шкільні краєзнавчі гуртки. На ваш округу може бути вислано 20 комплектів”.⁵⁵

У відповідь помічник окрінспектора народів Кам'янецького округу Карачківський дав список навчальних закладів округу, де краєзнавча робота була поставлена краще. Серед них – Голосківська, Жванецька, Оринінська, Смотрицька, Маківська, Дунаєвські № 1, 3, Підлісномукарівська, Новоушицькі № 1, 2, Миньковецька та інші школи.⁵⁶

Особливого успіху з точки зору залучення масового передплатника дана акція, на жаль, не мала. Учителство на той час було не вельми можливою верствою населення. Крім того, свої періодичні краєзнавчі видання в обхід УКК активно популяризувало Центральне бюро краєзнавства. 15 липня 1925 року Кам'янець-Подільське бюро СНР розглянуло обіжника ЦВК за номером 730 про передплату „Известий ЦВК”, журналу „Краєведение”, довідника „Краєведение в ССР”, і з огляду на звернення союзної структури асигнувало зі свого фонду необхідну суму.⁵⁷ Та й з самого початку Укрнаука НКО не посприяла передплаті, „оскільки журнал не мав ще досить сформованого змісту”. І насправді, журнал потребував кваліфікованого підходу не тільки до змісту, а й до форми розміщення, систематизації,

ілюстрування матеріалів. 200 журналів вдавалося продавати, 500 йшло в обмін. Як окупити ще 1000 виданих примірників? Відповіді на це питання шукали колективно. 24 квітня 1928 року на черговому засіданні УКК ухвалили: „Визнати стан журналу за катастрофічний, для дальшого видання потрібна негайна дотація найменше 3000 крб.”.⁵⁸ Комітет знову адресувався до Укрнауки по дотацію. 1928 року тираж був зменшений до 1000 примірників. Одночасно редколегія працювала над удосконаленням змісту й форми, запровадила відділи – „Загальний”, „Методики краєзнавчої роботи”, „Шкільного краєзнавства”, „Наш край”, „Життя краєзнавчих організацій”, „Бібліографія”, „Керуючі матеріали”.

Протягом 1927-1930 років вийшло 28 чисел, об'єднаних в 11 журналів:

1927 року – числа 1, 2, 3

1928 – 1, 2-3, 4, 5, 6-10

1929 – 1-2, 3-10

1930 – 1-5

В умовах безгрошів'я, масових репресій проти науковців та краєзнавців журнал припинив існування, безумовно внісши великий вклад в організаційно-методичне обслуговування краєзнавчого руху в Україні.

Отже, огляд навіть декількох напрямів організаторської роботи ілюструє відчайдушні зусилля Українського комітету краєзнавства очолити, скоординувати український краєзнавчий рух другої половини 20-х - початку 30-х років ХХ ст., спрямувати його на вирішення актуальних дослідницьких питань. Була проведена й чимала науково-методична робота, що є темою окремої статті. І якби тогочасна суспільно-політична обстановка виявилася більш сприятливою, результати були б набагато вагомішими.

Примітки

1. Тронько П.Т. 70-річчя Українського комітету краєзнавства і завдання дальшого розвитку досліджень з історії рідного краю // VII Всеукр. наук. конф. „Істор. краєзн. в Україні: традиції і сучасність”. Ч.1. – К.: Рідний край, 1995. – С.6-7; Його ж. Родовід Українського краєзнавства // Краєзнавство. – 1993. – № 1. – С. 4-7; Його ж. Роль історичного краєзнавства у відродженні духовності, культури багатовікових традицій // Шоста всеукр. наук. конф. з істор. краєзн. – Луцьк, 1993. – С. 6-8; Його ж. 70-річчя Українського комітету краєзнавства: з доповіді на уроч. пленумі в Харкові // Краєзнавство. – 1995. – № 1-4. – С. 5-8; Його ж. Краєзнавство на межі тисячоліть // Краєзнавство. – 2000. – № 1-2. – С. 8-19; Його ж. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи. – К.: Рідний край, 1994. – С. 7; Його ж. Українське краєзнавство в ХХ столітті. До 75-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців. – К., 2000. – С. 23-24; Його ж. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми,

перспективи). – К., 2000. – С. 46-50; Його ж. Краєзнавство України: здобутки і проблеми (До III з'їзду Всеукр. спілки краєзн.). – К., 2003. – С. 39-40.

2. Данилюк Ю.З. Український комітет краєзнавства та його діяльність // IV Республіканська наук. конф. з істор. к-ва: Тези доповідей і повідомлень. – К., 1989. – С. 35-37.
3. Віктор Савчук. Український комітет краєзнавства на рубежі 20-30 рр. ХХ ст. // К-во. – 2000. – № 1-2. – С. 50-57; Його ж. Український комітет краєзнавства очима сучасників, у працях дослідників та мовою документів // Наукові праці КПДПУ. Істор. науки. Т. 7 (9). – Кам.-Под.: Оюм, 2001. – С. 625-634; Його ж. Краєзнавство Поділля в історії краєзнавчого руху України 20-30 років ХХ ст. // Краєзнавство. – 2003. – № 1-4. – С. 42-47.
4. Бабенко Л.Л. Участь наукової інтелігенції у створенні та діяльності Українського комітету краєзнавства // Шоста всеукр. наук. конф. з істор. краєзн. – Луцьк, 1993. – С.364-365; Костюкова О.М. Журнал „Краєзнавство” – цінне

- джерело вивчення екскурсійно-краєзн. роботи в Україні // VII Всеукраїнська наукова конф. „Істор. кр. в Україні: традиції і суч.», Ч. 1. – К.: Рідний край, 1995. – С. 113-114; Бездрабко В.В. Журнал „Краєзнавство” та його роль у розвитку історичних регіональних досліджень 1920-1930-х рр.: Дис. канд. істор. наук: 070006. – Харків, 1999; Теодорович А.Ю. Дієвість Українського комітету краєзнавства (УКК) в добу українізації // Історія України. Мало-відомі імена, події, факти (36. ст.) Випуск 6. – К.: „Рідний край”, 1999. – С. 66-72.
5. Віктор Прокопчук. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.; Його ж. В.Д. Отамановський – пам’яткоохоронець // Подільська старовина. Науковий збірник. На пошану вченого і краєзнавця В.Д. Отамановського. – Вінниця, 1993. – С. 31-33.; Його ж. Історичне краєзнавство у Волинському воеводстві (1921-1939рр.) // Краєзнавство. – 2003. – № 1-4. – С. 33-41; Його ж К.Г. Черв’як – краєзнавець-музейник, учений // Житомирщина крізь призму століть. Науковий збірник. – Житомир: В-во „Журфонд”, 1997. – С. 140-142; Його ж. Трагічна доля волинянина К.Г. Черв’яка – ученого, краєзнавця // Житомирщина на зламі тисячоліть. Науковий збірник „Велика Волинь”. Т.21. – Житомир, 2000. – С.348-349; Його ж. Трагічна доля Корнія Черв’яка // Культура України ХХІ ст.: Діяльність культурологічних закладів у сучасних ринкових умовах. Збірник матеріалів регіональної наук.-практ. конференції. 30.XI. – 1.XII.2001 р. – Київ-Рівне, 2001. – С. 71-74; Його ж. Під егідою Українського комітету краєзнавства. – Кам’янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. – С. 62-119.
 6. Вісти. – 1925. – № 125. – 4 червня. – С. 3.
 7. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – ФР. 552. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк.86.
 8. Там само. – Арк. 34.
 9. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 8594. – Арк. 51.
 10. Там само. – Спр. 600. – Арк. 46.
 11. Там само. – Спр. 8595. – Арк. 68.
 12. Там само. – Спр. 60. – Арк. 78.
 13. Краєзнавство. – 1928. – № 6-10. – С. 94.
 14. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 600. – Арк. 37.
 15. Там само. – Спр. 8594. – Арк. 25.
 16. Там само. – Спр. 8595. – Арк. 95.
 17. Там само. – Арк. 96.
 18. Там само. – Спр. 600. – Арк. 78.
 19. Там само. – Спр. 720. – Арк. 100.
 20. Там само. – Арк. 77.
 21. Краєзнавство. – 1928. – № 6-10. – С. 90.
 22. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 8595. – Арк. 84.
 23. Там само. – Арк. 85.
 24. Там само. – 1927. – № 1. – С. 3.
 25. Краєведные учреждения СССР. – Л., 1925; Краєзнавство. – 1928. – № 6-10. – С. 91.
 26. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 8591. – Арк. 11 зв.
 27. Там само. – Спр. 8594. – Арк. 27.
 28. Там само. – Арк. 60.
 29. Там само. – Арк. 60 зв.
 30. Краєзнавство. – 1928. – № 6-10. – С. 92.
 31. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 8591. – Арк. 1.
 32. Там само. – Спр. 8595. – Арк. 96.
 33. Краєзнавство. – 1927. – № 3. – С. 31-32.
 34. Там само. – 1928. – № 6-10. – С. 92.
 35. Там само. – С. 96.
 36. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 12. – Спр. 3872. – Арк. 26.
 37. Краєзнавство. – 1927. – № 3. – С. 31.
 38. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 8594. – Арк. 25 зв.
 39. Там само. – Арк. 24 зв.
 40. Там само. – Арк. 42.
 41. Там само. – Спр. 8595. – Арк. 71.
 42. Краєзнавство. – 1928. – № 6-10. – С. 92.
 43. Там само. – 1928. – № 5. – С. 1.
 44. Там само. – 1928. – № 6-10. – С. 91.
 45. Там само. – 1927. – № 1. – С. 35.
 46. Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі. Ч.2. – Вінниця, 1926. – С.11.
 47. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 8594. – Арк. 1.
 48. Краєзнавство. – 1927. – № 1. – С. 3.
 49. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 8595. – Арк. 9 зв.
 50. Там само. – Арк. 36.
 51. Там само. – Арк. 42.
 52. Краєзнавство. – 1927. – № 1. – С. 24-28.
 53. Там само. – 1928. – № 6-10. – С. 93.
 54. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 8595. – Арк. 84 зв., 87.
 55. ДАВО. – ФР. 5. – Оп. 1. – Спр. 552. – Арк. 8.
 56. Там само. – Арк. 6.
 57. Там само. – ФР. 552. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 107.
 58. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 6. – Спр. 8595. – Арк. 59.

Summary:

The development of regional geography structures is studied, their influence on the development of historical geography movement of the setting up of state bodies.

Key words: regional geography conference, the committee of regional geography, state structures, public initiative, dynamics, typical statut.